

**Identification of space through discourse. Elements of oriental
discourse in the novel *The Fortress* by Ismail Kadare**

Abstract: *The article aims to explore diachronically the elements of oriental discourse in the novel *The Fortress* by Ismail Kadare. The different editions of such work, which in time was published with different titles such as *The Fortress*, *The Drums of Rain*, and *The Siege*, seem to suggest that the title itself was undergoing a process of continuous remaking.*

Like the narration in the novel, the essay follows two directions in which the space is divided in two zones, or two worlds: the inner, B, within the walls of the fortress and the outer, J, outside its walls. In fact, the vocabulary used serves to the purpose of such conceptual division, defining the boundary between such two worlds.

*A high number of oriental loans in Albanian identifying the outer world is more evident in the first edition, whereas in the later ones such number dwindled significantly. The same happened with other loans which were frequently replaced with neologisms coined by Kadare himself. However, the latest version of the book features an increased Christian aura over zone B, thus driving the distinction with J further apart. Why such choice? In order to convey a more complete presentation of the novel, necessary due to changes both in its title and content, the study compares the literary discourse between the first edition by the title *The Fortress* (1970) and the latest one which appeared as *The Siege* (2008), and which the author considers as the final version of the this novel.*

Keywords: *discourse, versions, linguistic identity, oriental loans, neologisms, Ismail Kadare.*

1 Lektore, Universiteti i Shkencave të Aplikuara në Ferizaj, PhD Candidate, Universiteti i Prishtinës.

2 Prof. Asoc. dr. Blakaj-Gashi, Albulena, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti i Filologjisë.

Abstract

This article aims to research, in a diachronic perspective, the elements of the oriental discourse in Ismail Kadare's novel "Kështjella". Based on the published variants so far, distinguished by different titles ("Kështjella", "Daullet e shiut", "Kasnecët e shiut" and "Rrethimi", and then again "Kështjella (Rrethimi)") it seems that even the title itself is in a process of becoming. The research is conducted on two levels, as is the narrative structure, where the space is divided into two zones or two worlds: the inner world, within the castle walls, and the outer world, outside the walls. In function of this conceptual division, the vocabulary used establishes the boundary between the two worlds. The abundance of orientalisms, which identifies the outer world, is more prominent in the first variant, while in the subsequent variants, this lexicon has been significantly reduced. The same fate has befallen international words, which are often replaced by new words created by Kadare himself. However, in the last version, the author adds a more pronounced Christian discourse to space B, thus preserving the difference between the spaces. Why did the author make this choice? To present a more complete picture of the work, considering the changes in title and content, the study also conducts a comparative analysis and contrasts the discourse between the two versions of the work, the first version with the title "Kështjella" (1970) and the version of 2008 with the title "Rrethimi", which from the author is considered as the last version.

Key words: *discourse, variants, linguistic identity, orientalisms, neologisms.*

Hyrje

Ismail Kadare, qysh me veprat e para të tij, "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" (1962), "Përbindëshi" (1965), "Dasma" (1968), "Kështjella" (1970), "Kronikë në gurë" (1972), e ndonjë tjetër, u shfaq si fenomen letrar, shqiptar, e shumë shpejt edhe botëror. Romani "Kështjella" që është marrë për shqyrtim, pati disa ribotime, në të cilat autori bëri rilexime e plotësime të dukshme. Praktika e rimarrjes, apo *remake* thënë me gjuhën filmike, e korigjimit dhe e plotësimit të veprave artistike, njihet te ne që nga fillimet e letërsisë së Rilindjes, sidomos me Jeronim De Radën.

Kadare më së shpeshti i është kthyer veprës së tij "Kështjella", të cilën e përpunoi dhe e ribotoi disa herë e me tituj të ndryshëm. Për qëllime të këtij hulumtimi janë marrë për analizë dy botime, ai i vitit 1970 (botimi i parë) dhe botimi i vitit 2008, e për arsye praktike edhe ai i 2015-s që është ribotim i versionit të 2008-s, që nga botuesi thuhet të jetë i fundit.

Siç do të prezantohet në këtë punim, për shkak të periudhave në të cilat janë shkruar e rishkruar, këto dy versione shfaqin ndryshime të dukshme. Romani “Kështjella”, që nga autori ishte pagëzuar si “Daullet e shiut”, për të cilin, siç shkruan Kadare në parathënien e veprës së botuar nga Onufri në vitin 2008, fillimisht ishte nisur si tregim për vetëvrasjen e një pashai turk, me një subjekt të thjeshtë: *pas një rrethimi të zgjatur, komandanti i rrethuesve e dëgjon zhurmën më të padëshirueshme në botë, atë të daulleve që lajmërojnë shiun*. Më këtë shpresa e gjeneralit turk për pushtimin e kështjellës merr fund dhe daullet janë si kambana që e lajmërojnë fundin e tij. Meqë ... *tregimi për vetëvrasjen e pashait u bë bërthama e romanit të kështjellës së rrethuar, titulli i tij fillestar ishte pikërisht “Daullet e shiut”* (2008:28). Me qëllim që të vihet theksi te prania shqiptare në vepër, më 1970, e cila në roman zinte një vend fare të paktë (2008: 28), iu propozua titulli “Kështjella”, me të cilin edhe u botua. Megjithatë, vepra rastësisht u botua së pari në frengjisht e pastaj pothuajse në të gjitha gjuhët me titullin “Daullet e shiut”. Le të themi që titulli i këtij romani (“Kështjella”, “Daullet e shiut”, “Kasnecët e shiut” dhe “Rrethimi”) sikur nuk ka fjetur ende. Duket sikur, me ripagëzimet e këtij romani nuk pajtohet lexuesi, meqë edhe sot e kësaj dite i referohet me “Kështjella”.

Autori, versionit të fundit të veprës i ka bërë një ripunim të ndjeshëm artistik dhe gjuhësor. Te i njëjti, Kadare, fjalën *daulle*, e zëvendëson edhe me fjalën *tamtame* [fq.55, 2008], por kur ai vetë flet për veprën (2008:31-36), e përdor njësoj fjalën *daulle*. Duke qenë se titulli “Daullet e shiut” është marrë shpesh si metaforë për shiun, i shkëputur nga konteksti i ngjarjes, pra i repartit turk që e paralajmëronte shiun, respektivisht humbjen e betejës, te botimi i vitit 2008, nga autori zëvendësohet me “Rrethimi”, që përcaktohet si përfundimtar. Megjithatë, romani në fjalë, ndoshta edhe nuk po mund t’i ikë titullit të parë, ngase edhe në ribotimin e mëvonshëm të veprës nga shtëpia e njëjtë botuese, Onufri, në vitin 2015 është ribotuar me titullin “Kështjella (Rrethimi)”. Vepra ka ngjallur shumë diskutime, prej të cilave titulli ishte pjesa më e thjeshtë e ndërlikimeve të shumta, siç i quan Kadare. Shpesh, kur është tentuar të zbërthehet simbolika, është tematizuar shiu, që dukej sikur e zbehte *ndjeshëm idenë e qëndresës shqiptare* (2015: 29).

Në parathënien e botimit në gjuhën frenge, “Kështjella” shihet si një skemë rrethimesh të ndryshme edhe të kohës së autorit, analogji e cila *nuk u kundërshtua prej nesh e që u bë e modës dhe përmendej gjithkund, e madje u bë njëfarë interpretimi i autorizuar i veprës* (Kadare, 2015:29).

Megjithëse vetë Kadare, te parathënia e botimit të veprave komplete shkruan:

Ne ndjekim hap pas hapi e orë pas ore fatin e rrethuesve e të rrethuarve. Ata janë shqiptarë dhe turq dhe janë në Mesjetë. Ky është

pakti i shkrimtarit me lexuesin, të rrëfejë atë që ndodh. Rrëfyesi nuk lyp interpretime të tjera dhe aq më pak i quan ato të domosdoshme për veprën e vet³,

kur jemi te estetika e receptimit, siç diskutohet nga themeluesit e saj, Hans Robert Jauß (1987) dhe Wolfgang Iser (1972, 1994), dialogu midis tekstit dhe lexuesit është më i rëndësishmi. Jauß (1987) argumenton se kuptimi i një teksti letrar nuk është i fiksuar, por më tepër krijohet nëpërmjet ndërveprimit midis tekstit dhe lexuesit. Pra, mënyra se si receptohet një veprë letrare nga lexuesi, ka po aq rëndësi sa edhe vetë vepra. Edhe vet Kadare i jep të drejtë kritikës franceze të vitit 1972, me ç'rast pyetjes se çfarë është subjekti i vërtetë i veprës, a është Shqipëria, një vend i mbyllur? Po përse dhe nga kush?, vet autori i përgjigjet se ndoshta kjo duhet lexuar midis rreshtave të kësaj vepre (2015:30). Prandaj, Kadare nuk e quan mëkat: “në qoftë se te lexuesi ngjarja që ai ndjek gjeneron kuptime të dyta, paralele e universale, me fjalë të tjera nëse truri i tij shkapet nga tabloja e rrokshme, për t’u ngjitur në sfera më të epërme, bie fjala, në kërkimin e modelit të përjetshëm të rrethimit (2015: 32).”

Megjithatë, te “Rrethimi” (2008), autori e ka bërë plotësimin që vijon e që nuk është aq i sfrocurar te botimi i parë, pra te “Kështjella” (1970):

Ai s’më deshi, tha tjetri, ndaj përfundova në gropë. Këtu ka shumë të padashur, domethënë të dënuar. Me qindra të tjerë janë nën vrojtim. Të tjerë janë nën hetim. Pa folur për ata që gjenden, ndërkaq, nën torturë. A je në vete? Pyeti astrologu. Ku ndodhin të gjitha këto? Gjithkund u përgjigj tjetri. Gjysma e spitalit fushor është nën urdhërat e Tabduk Agait. Një pjesë e mjekëve janë hetues. Pas punishtes së topave, te xibërraka, atje... atje... është tmerri... Dhe përgjuesit gëlojnë gjithkrah, madje edhe këtu në guvë... Unë zhvendosem vazhdimisht që të humb gjurmët. Ika tani...(2015:149)-

Te kjo pjesë e cituar, shprehjet si: *të padashur, domethënë të dënuar; me qindra - nën vrojtim, të tjerë-nën hetim; mjekët- janë hetues; përgjuesit gëlojnë gjithkrah* etj, ose, edhe te pjesa në vijim që lexuesit mund t’i ngjasojë me formulat tipike të diktaturave:

Herë-herë astrologut i dukej se një pjesë e jetës së tjetrit ishte përzier, ndërkaq, me të tijën. Bënte t’i shmangej, si njeriu që u shmanget ujrave, por s’kishte nga të ikte. [...] Shtrajtimi i gjithçkaje po bëhej me shpejtësi. Një si lëng i zi i përbashkët, veshtullor zvargej gjithkrah. [...] Gjithcka po njëjëssohej. Jemi të gjithë një, të bashkuar si trup i vetëm... Me siguri, po zbuteshin edhe kafkat, mburoja e fundit, përpara se truri të binte... (2015:150-151), sepse, për shkak të disa frames që i përdor autori në këtë pjesë, si: *një pjesë e jetës së tjetrit ishte përzier, me të tijën; lëng i zi i përbashkët; gjithcka po njëjëssohej; Jemi të gjithë një, të bashkuar si trup i vetëm* etj, e nxit krijimin e një interpretimi

3 KADARE, Ismail, Vepra-Vëllimi i tretë, Onufri, Tiranë, 2008, fq. 35.

të veçantë për përmbajtjen. Sipas Mieke Bal (2017), *framing*⁴ është proces i qëllimshëm i zgjedhjes dhe organizimit të elementeve vizuale ose tekstuale që të jepet në mënyrë efektive një kuptim ose mesazh i veçantë. Duke qenë se *frames* përbëhen nga një grup informacioni ose atributesh të lidhura që nuk janë neutrale ose objektive, por janë të ndikuara nga faktorë politikë, socialë dhe kulturorë, ato vënë në lëvizje struktura mendore që e organizojnë të kuptuarit tonë për një koncept ose situatë të caktuar. Aq më tepër kur sistemi ynë konceptual, sipas të cilit ne mendojmë dhe veprojmë, për nga natyra është thelbësisht metaforik (Lakoff, 1980).

Pjesët e cituara më lart, lexuesit mund t'i ngjasojnë me formulat tipike të diktaturave që u përdorën nga regjimi totalitar si përpjekje për një transformim të secilit pjesëtar të shoqërisë, për të krijuar individë pa personalitet dhe pa pronën e tyre të pavarur. Kështu do të krijohej një shoqëri homogjene e përbërë nga “njerëz kolektivë” të indoktrinuara, të cilëve u është grabitur personaliteti i pavarur, individual (Idrizi, 2011) dhe të cilët mund të kontrollohen dhe drejtohen më lehtë e më mirë nga regjimi.

Nga e gjithë kjo që u tha mësipër dhe për faktin që vepra ka rëndësi të madhe për romanin bashkëkohor shqiptar, për të cilin, përmes mënyrës së re të rrëfimit ishte *përtrirëse rrënjësore*, siç shprehet Mandalà, studimi i veprës “Kështjella”, po e quajmë me emrin e lindjes, ka rëndësi të dorës së parë.

Dallimet mes diskursit të hapësirës së brendshme dhe asaj të jashtme

Studiuesi Matteo Mandalà, kur shkruan për këtë vepër, thekson se *Roli vendimtar në strukturën e rrëfimit luhet nga dy pikëpamje, që marrin mbi vete barrën e përfaqësimit të historisë së rrethimit, nga njëra anë, pikëpamja e hapësirës së brendshme (B) e, nga ana tjetër, ajo e hapësirës së jashtme (J)*. (2008:11). Ky mendim e imponon pak a shumë edhe qasjen e shqyrtimit të kësaj teme. Pra, do të trajtohet diskursi oriental i përdorur, shumë rrallë, në hapësirën e brendshme dhe ai në hapësirën e jashtme, që normalisht është më i shumtë në numër. Këtu nuk do të mungojë një përqasje midis dy versioneve të veprës, atij të vitit 1970 dhe atij të vitit 2008, (si dhe ribotimit të këtij të fundit më 2015-n, që, siç u tha mësipër, këtu është përdorur vetëm për çështje praktike).

Gjatë analizës, siç do të dëshmohet me shembujt e shumtë të gjetur në vepër, është vërejtur dukshëm insistimi i autorit për ta larguar një pjesë të madhe të orientalizmeve të “Rrethimi” (2008), të pranishme te botimi i parë dhe për t'i zëvendësuar ato me fjalë shqipe.

Në disa raste, fjalët e përdorura të “Kështjella”, do të zëvendësohen

4 *Framing, frames*-që në shqip do të perktheheshin me kornizim, korniza, janë lënë në original meqë ky term ka hyrë si term shkencor në të gjitha gjuhët.

me fjalë të krijuara nga vetë autori si p.sh. Fjala *i tmerrshëm*⁵ [1970:53] zëvendësohet me *fundjetshëm* [2008:103]⁶.

Me raste Kadare i zëvendëson edhe huazimet nga gjuhët e tjera, si për shembull kur fjalën *yjqyrrës* e përdor herë pas here në vend të fjalës astrolog etj. Fjala *yjqyrrës* që Kadare e përdor në variantin e fundit krahas fjalës astrolog, nuk gjendet as në “Fjalor i gjuhës së sotme shqipe”, të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë (1980), e as në “Fjalor i Gjuhës Shqipe” (Elezi: 2006), me mbi 41.000 fjalë që nuk janë në fjalorin e gjuhës shqipe. Meqë nuk gjendet as në veprën “Kadareja dhe fjala shqipe” (Çaushi/Shkurtaj: 2004), e as në veprën “Kadare-Fjalor i personazheve” (Çaushi: 1995), duhet të jetë krijim i autorit dhe mund të ndodhë që nuk është vërejtur nga askush tjetër që është marrë me veprimtarinë e Kadaresë deri më tani.

Duke qenë se hapësira e brendshme, domethënë kështjella dhe tutje kështjellarët, pra mbrojtësit, shqiptarët, kanë përdorim shumë të vogël të orientalizmeve, po e nisim nga kjo pikë, që këtu, e përfaqëson shqiptarinë e rrethuar. Të rrethuarit, diskursi i të cilëve gjithmonë është në vetën e parë shumës dhe gjithnjë pa dialog, por vetëm përshkrim i asaj që e shohin dhe e përjetojnë nga kështjella te kampi i rrethuesve turq, kanë fare pak orientalizma në të folurën e tyre. Madje, edhe kryepersonazhi, në njëfarë mënyre i munguar, por prapëseprapë i pranishëm trimërisht e trimëruar për kështjellarët dhe tmerrësisht tmerrues për ata, për rrethuesit, përmendet si *Gjergji ynë*, nga të brendshmit dhe si *Skënderbeu* nga të jashtmit, e kjo vlen kryesisht për botimin e parë të veprës “Kështjella”. Po e shkëpusim një pjesë nga dialogu i titullarëve turq të kampit rrethues që nuk ishte te “Kështjella” po vetëm te “Rrethimi”, e që e ilustron fort mirë atë që u tha dhe konceptin e veprës: ... *në qoftë se s’ka Skënderbe, kjo do të thotë se ne po luftojmë me frymën...* (2008:204). Te “Rrethimi”, emri i dyfishtë i tij, sidomos për cilësim të skajshëm negativ nga rrethuesit, përmendet si djall dyemësh Gjergj Kastriot-Skënderbeu: *Kronisti dëgjonte gojëhapur. Të gjitha i ka dyshe: që nga emri, nga brirët e dhisë majë përkrenares, gjer te flamuri me zog dykrerësh.* (2008:201-202). Pason shtojca tjetër: *Dhe a di ç’bëri sapo mori pushtetin mbi princat e tjerë? U dha urdhër myslimanëve shqiptarë ose të ktheheshin prap në fenë e vjetër, ose do t’i grinte. Dhe ashtu bëri vërtetë...* (2008:202), edhe kjo pjesë e dialogut të dy titullarëve turq në rrethim.

Kur jemi këtu, le të veçojmë që në ribotimin e vitit 2008 (“Rrethimi”), në

5 Tmerr m. “frikë e madhe”. Huazim prej lat. timōrem “frikë, drojë” (Meyer)...: tmërroj (Budi), tmerrues, i tmerrshëm, tmerrësisht, tmërri. Çabej e merr për fjalë të trashëguar, që lidhet me gjerm. Mahr “ankth”, irl. mor-(r)igan “lamia”, skr. mora “ankth”. Fjalor Etimologjik i gjuhës shqipe, Kolec Topalli, Qendra e studimeve albanologjike -Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Tiranë 2017, fq. 1474.

6 Fjala *fundjetshëm* nuk gjendet në ndonjërin nga fjalorët e konsultuar, por vetëm te vepra e T. Çaushit dhe Prof. Dr. Gj. Shkurtaj (2004:98).

gojë e kështjellarëve mbrojtës emërtimi *allah* [1970:18] zëvendësohet me *Zot* [2008:56], ose fjalën *Islam*, e shkruar më herët me shkronjë të madhe, e heq fare në variantin e fundit. Edhe një pjesë tjetër, e hequr fare në ribotimet e mëvonshme, disi e dëshmon tendencën e autorit që ta lehtësojë paksa peshën e orientalizmave në vepër, siç janë pamjet pranë mureve të kështjellës, të përshkruara nga mbrojtësit:

Mizëri ushtarësh shtyheshin si dallgë deti nga të gjitha anët. Lutje hoxhallarësh që binin përmbys, veteranë që mbanin fjalime, britma dervishësh, të cilët kërcenin pa pushim një valle që ka dalë kohët e fundit, thirrjesh “allah”, “padishah”, vjershash, copash të kuranit, përziheshin me oshëtimën e paprerë të daulleve. [1970:52]

Ishte në “Kështjella”, e nuk është fare te “Rrethimi”.

Edhe emrat e ushtarakëve, që janë aq të shumtë në “Kështjellë”, në hapësirën e brendshme, janë hequr pothuajse të gjithë nga varianti tjetër, “Rrethimi”. Kështu, as emri i kryekomandantit të ushtrisë turke, i përmendur nga kështjellarët *Fushatën e komandon Tursun Tunxhasllan pashai*. [1970:17], nuk figuron në ribotimin e vitit 2008.

Diskursi oriental, i përdorur nga mbrojtësit, pak më i dukshëm në “Kështjellë”, siç janë p.sh. fjalët *jeniçerë*, *akënxhinjë* e *jataganë* janë hequr në masë të madhe në variantin e vitit 2008. Edhe disa nga fjalët e shprehjet e përdorura në variantin e vitit 1970 zëvendësohen me fjalë të tjera në atë të vitit 2008 si p.sh. fjala *çadër*⁷, e cila varësisht ku është përdorur, ndryshohet me *tendë*⁸ [2008:55], për tendat e ushtarëve, apo *shatorre*⁹ [2008:40], për shatorren e Tursun pashait, apo edhe *strofka*¹⁰ [2008:65] e *vrojtorja* [2008:110]. Pastaj togfjalëshi *bodrumet e kështjellës* [1970:107], i cili nga varianti fillestar është ndryshuar me fjalët *zgafellat* apo *burgjet e kështjellës* [2008:176]. Hapja e *llagëmit*, që aq shpesh përmendet në variantin fillestar, por rrallëherë në hapësirën e brendshme, pra kryesisht

7 Çadër f. “ombrellë”. Fjalë e mbarë gjuhës. Huazim nga turq. çadır. Fjalor Etimologjik i gjuhës shqipe, Kolec Topalli, Qendra e studimeve albanologjike -Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Tiranë 2017, fq. 318.

8 Tëndë f. “mbulesë, çadër, strehë me degë e me gjethe a me pëlthurë të fortë, e ndërtuar për të fjetur”. Fjalë e mbarë gjuhës. Huazim nga it. tenda prej foljes tendere “shtrij, hap”; Fjalor Etimologjik i gjuhës shqipe, Kolec Topalli, Qendra e studimeve albanologjike -Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Tiranë 2017, fq. 1456.

9 Shatorre f. “çadër, tendë”. Fjalë e mbarë gjuhës, me përdorim të kufizuar. Huazim nga turq. çador me burim prej persishtes duke u lidhur me çadër prej të njejtit burim. Shqipja mund ta ketë marrë prej ndonjë gjuhe tjetër ballkanike (khs. skr., bullg. šator); Fjalor Etimologjik i gjuhës shqipe, Kolec Topalli, Qendra e studimeve albanologjike -Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Tiranë 2017, fq. 1373.

10 Strófkë f. sh. shtrófkë f. “vend i gërmuar në tokë nga kafshët e egra për të fjetur e për të rritur të vegjlit, strofkë”. Sipas Fjalor Etimologjik i gjuhës shqipe, Kolec Topalli, Qendra e studimeve albanologjike -Instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, Tiranë 2017, fq. 1430, fjala strofkë-shtrofkë është fjalë shqipe.

në hapësirën e jashtme, e për të cilin mbrojtësit thonë se është ...një metodë e tyre e njohur për pushtimin e fortesave. (1970:106), në variantin e vitit 2008 kthehet në *gërfyell* [2008:176], *gërmajë* [2008:221], *hulli* [2008:206], *zgavrinë* [2008:151] e *tunel* [2008:207]. Pastaj *kovaçët* [1970:211] janë kthyer në *farkëtarë* [2015:258], ose *daullet* [1970:52], pos zëvendësimeve të dhëna më lartë, në *tamtame* [2015:55]. Mund të thuhet se, gjithnjë vetëm për hapësirën e brendshme të kështjellës, ka raste kur autori, edhe në variantin e ri, e ka ruajtur fjalën *daulle* [2008:217], për dallim nga hapësira e jashtme, te rrethuesit, ku nuk e hasim fare në përdorim.

Fryma e krishterë në hapësirën e brendshme

Përderisa në botimin e parë, në hapësirën e brendshme, siç po e quajmë sipas Mandalà-s, te të rrethuarit vërehet një numër pak më i madh i fjalëve orientale, te “Rrethimi” (2008), ato zhduken pothuajse plotësisht. Në këtë të fundit, autori e shton edhe një frymë më të theksuar të krishterë.

I vetëdijshëm se elementi fetar në një roman, ku ngjarjet zhvillohen gjatë Mesjetës, do ta qaste rrëfimin e trilluar me realitetin historik, autori nuk e ka zënë ngoje atë drejtpërdrejt, duke shmangur kështu censurën e regjimit, i cili atyre viteve po e shndërronte Shqipërinë në një shtet ateist. (Mandala 2008: 16)

Prani të shtuar të diskursit të krishterë mund ta vërejmë në të gjithë hapësirën B te “Rrethimi” e që nuk ishte te “Kështjella”. Këtë më së miri e tregojnë shembujt në vijim ku janë vendosur pjesët e tekstit nga “Kështjella” dhe krahas tyre pjesa e shtuar apo/dhe e ndryshuar në versionin e mëvonshëm:

Befas një gjëzim i tmerrshëm drodhi tokën. Pastaj ia dha një zhurmë skëterre dhe strehimet tona u tundën nga vendi. “Arma e re”! tha dikush në heshtjen që erdhi pas shpërthimit. [1970:53]

Atje iu përhiruam si rrallëherë Zotit Krisht e Zonjës Shën Mëri, gjersa një gjëzim i fundjetshëm u duk se çau qiejt e dheun bashkë. Fill pas tij një shkundullimë skëterre drodhi tokën. Dikush thirri: “arma e re”. [2008:103]

Ky qe sulmi i tyre i parë. Qetësia mbaroi. Filloi vargu i luftërave. [1970:73]

Ky ishte sulmi i tyre i parë. Zoti e di se ç’na ka ruajtur fati më pas. [2008:129]

Te këto pjesë, si edhe te pjesët në vijim që janë marrë nga të dyja versionet, kur vendosen pranë njëra-tjetrës, shihen qartë ndryshimet e bëra nga autori. Kadare, duke i shtuar fjalët si: *Zot, Zoti Krisht e Zonjës Shën Mëri, kështjellave të krishtera, kryqin mbi kishëzën e fortesë, të krishterët, kryqi, Ungjillit te Zbulesa e Shën Gjonit, “I krishteri”,* e ndryshon dukshëm diskursin e hapësirës B.

Kështjella, që ngrihej këtë herë përpara tij, ishte e zymtë. Kishte diçka të panatyrshme, pothuaj ogurzezë në planimetrinë e saj dhe në vendosjen e kullave. Këtë gjë të panatyrshme ai e kish vënë re qysh dy muaj më parë, kur specialistët, që merreshin me përgatitjet e fushatës, i paraqitën për herë të parë skicën e saj. [1970:7]

Kështjella, që ngrihej këtë herë përpara tij, si shumica e kështjellave të krishtera, ishte e zymtë. Kishte diçka të panatyrshme, pothuaj ogurzezë në trajtën e saj dhe në vendosjen e pirgjeve. Këtë prapësi e kishte vënë re qysh dy muaj më parë, kur oficerët, që merreshin me përgatitjet e fushatës, i kishin sjellë për herë të parë skicën e saj. [2008:41]

Ai mendoi se ç'arkitekt mund ta kish projektuar këtë kështjellë dhe si që e mundur që gjithshka në të ishte ters, duke filluar nga pozicioni i vendit, ku ajo ngrihej, gjer te flamuri i saj, i vendosur në kullën e parë, një flamur i frikshëm i kuq, me një zog të zi me dy kokë në mes. [1970:8]

Një copë herë e kërkoi me sy kryqin mbi kishëzën e fortesës. Pastaj flamurin e frikshëm, zogun e zi dykrerësh, të cilin më shumë e mori me mend, sesa e shqoi vërtet. Shpati i thiktë nën pîrgun lindor, rrahina përpara portës. pîrgjet me dhëmbëza, të gjitha pamjet e tjera po terratiseshin ngadalë. I ngriti sytë lart, për ta parë edhe një herë kryqin, që iu duk se lëshoi një rrezatim të keq. [2008:41]

Hëna ende s'kishte dalë. Mendimi se përse të krishterët, pasi e kishin parë që islami kishte vënë dorë mbi hënën, nuk kishin shpejtuar të merrnin shenjën e diellit, por kishin parapëlqyer në vend të tij një mjet të thjeshtë torture, siç ishte kryqi, e përshkoi vagëllimthi [2008:41]

Ata po korrin grurë në fushat rreth e rrotull. Na sëmbon zemra kur shohim grurët tonë të bjerë nën kosoret e tyre, që i mbajnë duart e përlyera nga gjaku. [1970:142]

Poshtë në tokë ata po korrin me ngut grurin e pjekur para kohe. Ndritin kosoret e drapërinjtë që larg, egër e kërcënueshëm, si të prisnin njerëz e jo grurë. E ne, që e mbollëm atë grurë e që s'paskësh qenë e thënë ta kornim, kemi hidhërim në shpirt. Duket se u njëmendësuan fjalët e Ungjillit të Zbulesa e Shën Gjonit: një drapër do të bjerë mbi tokë e do të korrë vetmeveti të lashtat... Pra, drapëri, i pambajtur nga duart tona, ra vërtet si në ditën e fundbotës. [2008:237]

Gërmimet i udhëheq, me sa duket, një njeri i zoti; sepse ata gërmojnë pikërisht në vendet ku duhej të kalonte ujësjellësi. Në të vërtetë ujësjellësi ynë i vjetër ka kaluar në ato vende ku ata gërmojnë, dhe ata do të na i kishin prerë ujët me kohë sikur ne, duke parashikuar këtë rrethim të gjatë, të mos kishin hapur një ujësjellës të ri, i cili futet në kështjellë nëpërmjet një rruge të gjatë dhe të pazakonshme. [1970:142]

Njeriu që udhëheq kërkimin, një arkitekt me nofkën "I krishteri", është aq i zoti, saqë, ndonëse ditën e tretë arriti ta zbulonte ujësjellësin, aty për aty e

kuptoi se ai ishte i vjetri, pra, i rrejshmi, dhe vazhdoi zhbirimet për gjetjen e tjetrit, të njëmendtit. Por atë s'e di askush, madje as ne vetë. Ne dimë vetëm që një nga punët e para të Gjergj Kastriotit ishte ndërtimi i ujësjellësve të rinj në të gjitha kështjellat. [2008:238]

Por "I krishteri" i frikshëm na bëhet në gjumë, ndaj për çdo rast po hapim nën burgjet e kështjellës një pus të ri, për ditë të zeza. [2008:238]

Ose, në disa raste e vërejmë se autori ka shtuar pjesë të tëra që nuk janë fare në variantin e parë për ta vënë në pah këtë diskurs, si në shembujt në vijim:

I pari që kryqëzoi shpatën e tij me jataganin osman ishte Gjon Bardheci, shiprti i të cilit shkoi pranë Zonjës së Lume. [2008:129]

Kur boritë e tyre dhanë shenjën e sprapsjes, ne ramë në gjunjë, duke përhiruar Zotin dhe orët që na ndihën. Atëherë vumë re se kisha ishte gjysmë e rrënuar dhe se kryqi, sikur të flijohej për ne kishte rënë. Megjithatë, në atë rrënojë ashtu të shkrumbuar e të përgjakur siç ishim kënduam himnin trishenjtor "Te Deum laudamus" dhe u lutëm për shëlbimin e shpirtrave të atyre që ikën. [2008:130]

Siç shihet nga shembujt e shkëputur, Kadare duket se nuk e lë t'i ikë asnjë pjesë e hapësirës së brendshme pa e shtuar diskursin e krishterë. Madje, edhe në hapësirën e jashtme, natyrisht vetëm te "Rrethimi", kur rrethuesit flasin në mes vete për Skënderbeun e Shqipërinë, autori shton diskursin e krishterë që dukshëm bën ndarjen midis dy hapësirave.

"- Një ditë, në mos gaboj, të kam folur për Skënderbeun, - vazhdoi tjetri. - Flasin për të: e quajnë gjeneralin më të madh të kohës, luan, rimohues, tradhtar të Islamit, atlet i Krishtit e kështu me rradhë." [2008:343]

Ose edhe te pjesa tjetër ku rrethuesit, duke folur për Shqipërinë, thonë:
"[...]ndërsagatitet ta zhbijë më në fund, Romën e Lindjes, Konstandinopolin, perandoria po rinis këtu betejën për Romën e Perëndimit, domethënë Europën..." [2008:345]

Dallimi që e bën Kadare përmes diskursit mes dy hapësirave, që nëse e shikojmë siç propozon Mandalà përmes pikëpamjes kulturologjike, *teksti i Kadaresë është thurur rreth dikotomisë 'ne ndaj të tjerëve'*, që është lehtë e dukshme dhe bën me dije se këtu po zhvillohej luftë për jetë a vdekje të të dy qytetërimeve, atij perëndimor, evropian, të krishterë, dhe atij lindor, aziatik, islamik.

Poshtë nesh ishte Azia me tërë mistikën dhe barbarinë e saj. [1970:52]

Ne vështronim atë det të errët dhe mendonim se kjo ishte bota e tyre, mënyra e tyre e jetesës, që ata donin të sillnin te ne bashkë me zinzhirët e robërisë. [1970:53]

Poshtë nesh ishte Azia me tërë mistikën dhe barbarinë e saj. Gropa dhe terri që bëhej gati të na thithte të gjithëve.

Një molepsje vinte që poshtë. Sado që u lutëm para korës së Zonjës Shën

Mëri, e ndienim se ligështimi po u avitej shpirtrave tanë. I zbehtë, si i zbardhur nga tmerri, na dukej kryqi sipër kishëzës. Ligështimi s'kishte të bënte me besatimin tonë për të luftuar gjer në fund. [2008:102]

Mungesa e diskursit të krishterë të “Kështjella”, mund të shpjegohet si pasojë e sistemit kufizues, sepse *romani rri i mbërthyer si të gjitha veprat, në çastin historik kur u shkrua* (2008:28). Ndërsa, te “Rrethimi”, siç u pa, krahas zvogëlimit të diskursit oriental në ambientin e jashtëm, bëhet shtimi i diskursit të krishterë në ambientin e brendshëm, si prani e natyrshme e ribotimit të vitit 2008, si pjesë e frymës së krijuar pas rënies së sistemit komunist.

Analizë e diskursit oriental në hapësirën e jashtme të variantet e romanit

Analiza e bërë në dy variantet e romanit nxjerr në pah se numri i orientalizmave, është më i pranishëm jashta mureve të kështjellës. Siç është theksuar tashmë, kjo ishte më e dukshme vetëm te varianti i parë (1970), ngase te “Rrethimi”, Kadare heq një pjesë të madhe të tyre. Ai lë kryesisht emrat e përveçëm, titujt e ushtarakëve, por e zvogëlon dukshëm numrin e orientalizmave në dialogët, duke e lënë tek-tuk ndonjë fjalë në situatat ku rrethuesit dialogojnë me njëri-tjetrin. Këtë numër fjalësh orientale sikur e nënkupton edhe vet koncepti i veprës. Ismail Kadare, te parathënia e variantit “Rrethimi” thotë që hallakamën, ta quajmë kështu, e fjalëve të pakuptueshme të rrethuesve ta ketë ndeshur te tregimi *Tautamura* (të autorit rus Leonid Leonov), ku ka një vërshim të tërë, të qindra fjalëve e frazave mongole të pakuptueshme, por që ... *nuk përbën aspak pengesë midis lexuesit dhe tekstit* (2008:31-32). Prandaj edhe kjo shumësi fjalësh mongolo-arabe rreth kështjellës arbërore, autori e ndjen, që i bën efekt atmosferës së luftës aty.

Disa nga emrat e përveçëm, që na shfaqen në variantin e parë (në “Kështjellë”) janë *Ugurlu Tursun Tunxhasllan Sert Ollgun pasha, Asllanhani, Deli Burxhubai, Bozkurtogllu Bekbeu, Ollça Karadumani, Hatai, Ullu Kurtogmuzy, Jëlldrëmi, Uç Tunxhkurti, Bakërhanbeu, memeci Tahankai, Kara-Mukbili, Kurdishxhiu, Siri Selimi* (mjeku), *Tuz Okçan* (ushtari jenniçer), *Kauri* (arkitekti), *Mevla Çelebiu* (kronikani),

Saruxha (kryemekaniku), *Sadedini* (poeti) që kishte dëshirë ta ndërronte ermin në *Sarperkan Tok Kellëç Ollgunsoj, Murat Hani* (padishahu), *Tavxha Tokmakhani* (ose *plaku Tavxha*), pastaj *Hasani* (mbikëqyrësi i haremit të Tursun pashait) si dhe *Lejlaja, Exheri, Ajseli* (femrat e haremit). Siç është parë gjatë analizës, në variantin e fundit pra te “Rrethimi” (2008), Kadare i ndryshon disa nga këta emra, p.sh. *Bozkurtogllu Bekbeu* [1970:21], në variantin fillestar, kthehet në *Ullug Bekbeu* [2008:58], pastaj *Ullu Kurtogmuzy* [1970:21] në *Uç Kurtogmuzy* [2008:58], *Ibn-Sulejman* [1970:218] në *Uruç*

Ben Adil [2008:341]. Emrat e tjerë, që kryesisht emërtojnë ushtarakë të gradave të ndryshme, kanë mbetur të njëjtë në të dy variantet që po i krahasojmë këtu. Për shembull te të dyja variantet hasim në emërtime si: *padishah*¹¹, *pasha*¹², *kryeveqilharxh*¹³, *allajbe*¹⁴, *jeniçer*¹⁵, *azap*¹⁶, *akënxhin*¹⁷,

- 11 **Padishah-i** m. hist. Perandor, monark, sovran; titull për sulltanët e Turakisë, për shahun e Iranit dhe të monarkëve të parëshëm të Hindisë, DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.739.
- 12 **Pasha-i** m. tosk.; **pashë-a** geg., sh. pashallarë: 1. Dignitar në Perandorinë Osmane, i veshun me ofiqe të naltë e komanduese në ushtri, në administratën civile, në marinë e ngjeti, me grada të ndryshme eprorë... Titull për sundimtarët civilë të vilajeteve (kryeqeveritar, vali); për gradat ushtarake që prej gjeneralit të brigadës e nalt, për krenët e marinës. ishte edhe titull nderi për ndonji pjesëtar familje aristokrate e parësije, që për rrethana të ndryshme, oportunitete, ose për trimnina të çqueme e shërbime të dallueme që i sjellshin Perandorisë ndër lufta e rasa tjera. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.752.
- 13 **Veqilharxh-i** m. vjet. 1. Intendent, mbikëqyrës, qehaja i llogarive dhe i shpenzimeve të një konaku të çquem, të një pallati, të një enti civil a ushtarak. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.1085.
- 14 **Allajbeg-u** m. Historikisht komandant i spahive të njëj krahine. Ma vonë, me abolimin e regjimit të timarit (shek.XIX) e në kohët emrame të sundimit osman, titull o rangë për kolonelin e gjindarmërisë, që njëkohësisht ishte komandant i kësaj në qendër të një vilajeti. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.22.
- 15 **Jeniçer-i** m. (dhe janiçer si ç'e kanë disa fjalorë me ndikesë të gjuhëve tjera): klasë e rregullt ushtarake turke, krijue me 1334 prej Sulltan Orhanit dhe mbas gati 500 vjet shërbimi rrëzue si institucion ushtarak ndër ma të rreptit e kohës së vet dhe shpërda prej Mahmutit II me 1826 për t'u zavendësue me armën efektive të nizamit. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.452.
- 16 **Azáp-ët** em. sh. Nji klasë ushtarake e rregullshme nën sundimin osman... Në tur. **azáp** (<ar. azab) beqar, i pamartuem; pushkatar gjuetar në marinën e herëshme turke. Emërtoheshin kështu, sepse u ish ndalue martesë. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.49.
- 17 **Akënxhi-të** em. sh. hist. Trup kalorësish që i printe ushtrisë me mësymje të befasishme në tokë të anmikut, ku bante grabina e kallte tmerr. Akënxhiu lypset të ishte tyrk me kombësi; kalorësinë ta kishte me trashigim, të kishte aftësi fizike e trimnije; stërvitje të kalit në mënyrë ma të përsosun në lidhje me vetë natyrën e një të atillë ndërmarrje... Akënxhintë ishin të ngarkuem të shpartallojshin burimet ekonomike etj. në mbrendësi të tokës së anmikut ... të shtijshin tmerr në popullin e pa armë... DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.13.

sanxhakbejler, çaush¹⁸, eunuk, xhenier, topçi¹⁹, çekiç²⁰, jatagan²¹, etj dhe kryemekanik (fjalë që në mesin e gjithë këtyre orientalizmave përdoret në shqip në të dy variantet e vepërës).

Kronikani, që është pothuaj pjesë e çdo ngjarjeje në vepër, në variantin e fundit (“Rrethimi”) zëvendësohet me fjalën *kronisti*.

Bën përshtypje emërtimi që e zgjedh Kadare për topin e madh, që e shkrijnë dhe e përgatisin turqit rrëzë kështjellës për sulmin ndaj kështjellarëve, pra *balljemezt* [1970:28], që në dialogun e oficerëve turq, me shumë ironi, na del shqip si *Topi që s’ha mjaltë* [1970:28], domethënë siç e thonë ata, *që ha koka njerëzish*. Këtë fjalë, Kadare, te “Rrethimi” e shpjegon më gjatë, duke thënë se është “një top ojnatar, si të thuash, si ata djemtë e përkëdhelur që thonë në mëngjes: mama, më është mërëzitur mjalti...” (2008:70). Shpjegimi i dhënë te “Rrethimi” nuk është fare te “Kështjella”. Pseudoturqizma²² të këtilla i gjejmë sidomos në gjuhën e veprave letrare, autorët e të cilave mbështeten në mundësitë shprehëse që i ofrojnë këto lloj formimesh. Vepra e Kadaresë merret si shembull karakteristik. (Qirjazi, 2020: 9)

Emrat fetarë, si *myfti, hoxhallarë, shehlerë, dervishë*, poashtu kanë mbetur të njëjtë në të dy variantet, megjithatë, ka raste, e sidomos në hapësirën e brendshme, që përdorimi i këtyre emrave është zvogëluar shumë. Kur jemi tek emrat fetarë, atëherë le të përmendim se fjala *allah* në variantin e parë shënohet me shkronjë të vogël, kurse te “Rrethimi” e shkruan me gjerë të madhe, *Allah*, po kjo vetëm në hapësirën e jashtme, te rrethuesit. Pastaj fjalën *syre: ... një syre nga kurani* [1970:12] e zëvendëson

18 **Çaúsh-i** m. në kohën e sundimit osman, nënoficer me gradë midis marshalit dhe rreshterit në ushtri, në gjindarmëri, në kalori, etj. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.157.

19 **Topçi-u** m. usht. Artiljer që shtjen me top, topshtisë. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.1044.

20 **Çekiç-i** m. kudo, në Veri dhe çakiç: çekan i vogël, majth, typthi, typar. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.160.

21 **Jatagán-i** m. armë që pret e ther, ma e vogël se shpata; një farë shpate si e këthyeme nga maja, me një presë, me dorëz të stolisun me fildish, argjant, etj. DIZDARI, N. Tahir, Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe, Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë, fq.447.

22 L. Deroy (1956: 63-65) bën fjalë për faux emprunts (pseudohuazime), pra për njësi leksikore të një gjuhe L1, shenjuesi i të cilave ‘duket’ se zë fill në një gjuhë tjetër L2, por që në fakt janë krijime të L1 me elemente të L2, duke imituar huazimet që L1 ka marrë nga L2. Në vazhdim Deroy konsideron pseudohuazime edhe fjalët e L2 që kanë hyrë në L1, por që kanë marrë një kuptim të ndryshëm (angl. speaker ‘folës’, frëngj. speaker ‘folës në radio dhe TV, spiker’).

me fjalën *frazë*: ...një *frazë nga kurani* [2015:11], fjalën *shejtan* [1970:10] me fjalën *qoftëlargu* [2015:9] e *largneshi* [2015:48], *tespihët* [1970:14] me *rruzaret* [2015:15], fjalën *ters* [1970:10] me *prapësi* [2015:10], etj. Sa i përket fjalës *sulltan*, në variantin e ri Kadare e përdor herë *sulltan* e herë *sovrän* [2015:13].

Në mesin e fjalëve orientale, që në variantet e mëvonshme janë zëvendësuar nga autori me fjalë të tjera, janë edhe fjalët *ibrik* [1970:112] që zëvendësohet me fjalën *poç* [2015:124], *xhevahir* [1970:18] me *gur i çmuar* [2015:19] apo *smerald* [2015:124], *jastëk* [1970:15] me fjalën *nënkresë* [2015:15], *shurup* [1970:112] me fjalën *lëng* [2015:124], *oxhaku* [1970:98] me *tymtar* [2015:106] ose me *vatër* [2015:24], ndërsa *mushama* [1970:27] me *shkorsë* [2015:28], *kallëpe* [1970:28] me *gjedhe* [2015:28], pastaj *gjyllet* [1970:29] me *predhat* [2015:30], *bedenet* [1970:55] me fjalët *dhëmbëzat* [2015:28], *muret* [2015:64] e *pirgjet* [2015:64], fjalën *kamxhik* [1970:56] e zëvendëson me fjalën *rrip* [2015:59], *hendek* [1970:61] me fjalën *gropore* [2015:64], *zurnave* [1970:60] me fjalën *brirëve* [2015:63], *kalaja* [1970:72] me *kështjella* [2015:77] e *fortesa* [2015:280], *arabaja* [1970:242] me *qerrja e mbyllur* [2015:280], *arabaxhiu* [1970:243] ose *qerrexhiu* [1970:103] me *qerrtari* [2015:280], togfjalëshi *rrotat e arabasë* [1970:246] zëvendësohet me *rrotat e qerres* [2015:283], *parvazi i dritares* [1970:245] zëvendësohet me *thurima e dritares* [2015:283], *jakën* [1970:186] e zëvendëson me *qaforen* [2015:215], *tepsi ergjendi* [1970:122] e kthen në *enë argjendi* [2015:124], pastaj fjalën *minder* [1970:100] e zëvendëson me fjalën *nim* [2015:110], *bodrum* [1970:100] me *burg* [2015:109], *ferexhetë e zeza* [1970:233] me *perçet e zeza* [2015:270], etj.

Në variantet e mëvonshme të romanit, pos që ndryshon shumë fjalë, ndryshimet vërehen edhe në fjalitë ku përshkruhen situata të ndryshme të atmosferës dhe të luftës, p.sh.:

- a. *Brenda në çadër ishte zagushi.* [1970:222]
- b. *Në tendë të zihej fryma.* [2015:258]

pastaj

- a. *... i shtoi edhe atë të merakut.* [1970:21]
- b. *... i shtoi edhe atë të vuajtjes për tjetrin.* [2015:22]
- a. *Duhma e rëndë e tokës po i merrte frymën.* [1970:239]
- b. *Amëza e tokës po ia merrte frymën.* [2015:275]

apo

- a. *Gjyllet sa vinte binin më afër bedeneve.* [1970:64]
- b. *Ndihej që predhet sa vinte aviteshin.* [2015:67]

Në dy fjalitë e fundit, njëra në variantin e parë e tjetra në variantin e përpunuar shihet se *gjylet* zëvendësohet me *predhet*, *afër* zëvendësohet me *aviteshin*, përderisa te pjesa e cituar, fjala *bedenet* nuk zëvendësohet fare me ndonjërin nga fjalët që i përdor në pjesën tjetër të veprës, që janë *dhëmbëzat*, *muret* e *pirgjet*. Por është pak e habitshme pse fjalën shqipe *afër* (te “Kështjella”) te “Rrethimi” e zëvendëson me fjalën osmane *aviteshin*.

Në përpunimet e veprës “Kështjella”, Kadare, pos tjerash i ndryshon edhe fjalët e formuara nga një temë e gjuhës shqipe dhe ndajshtese turke, p.sh. fjalën *zjarrllëk* [1970:43] e zëvendëson me fjalën *zjarrmi* [2015:45], *gomarllëk* [1970:57] e zëvendëson me fjalën *gomarëri* [2015:60], etj.

Edhe pse nuk kemi të bëjmë me fjalëformim ndajshtesor shqip e turqisht, po me temë turke e ndajshtesë shqipe, po e përmendim edhe fjalën *fallxhor* [1970:143], të cilën në variantin e përpunuar e zëvendëson me fjalën *falltar* [2015:168], fjalën e *zorshme* [1970:59] me fjalën e *rrezikshme* [2015:62], që poashtu është fjalëformim i tipit ndajshtesor, pra temë turke e ndajshtesë shqipe. Fjalën *jetimllëk* [1970:215] e zëvendëson me *jetimëri* [2015:250], pastaj *boshllëk* [1970:28] e zëvendëson me *zgavër* [2015:29], apo fjalën *furnizimi* [1970:21] e zëvendëson me *nozullimi* [2015:22], fjalën *kurbë* [1970:28] e zëvendëson me *lakore* [2015:28], *dalldi* [1970:234] me *ndezulli* [2015:271], *bile* [1970:222] e zëvendëson me *madje* [2015:254], etj. Shihet që një pjesë e këtyre fjalëve osmane gjenden edhe sot e kësaj dite në leksikun e gjuhës shqipe.

Pa lënë anash faktin se pos orientalizmeve, në variantet e përpunuara, Kadare i zëvendëson edhe fjalët e gjuhëve tjera si p.sh. *sekret* e zëvendëson me *e fshehtë*, *kamp* me *log*, *shansin* me *mundësinë*, *arrestohet* me *burgëtohet*, *t’i arrestojë* me *t’u hedhë hekurat*, pastaj *adjutant* me *ndihmës*, *rubin* me *gurgjak*, etj.

Përfundim

Hulumtimi i bërë për diskursin oriental në veprën e Ismail Kadaresë, e ka marrë në shqyrtim romanin “Kështjella”, i cili pati disa ribotime, në të cilat autori bëri rilexime e plotësime të dukshme. Këtu u trajtua dhe u përqs vetëm diskursi oriental në botimin e parë të veprës, atë të vitit 1970 dhe në atë të vitit 2008. Gjatë hulumtimit është vërejtur se, plotësimet e ndryshimet që Kadare ia bëri kësaj vepre në variantet e mëvonshme, nuk ishin vetëm të diskursit oriental. Hulumtimi është zhvilluar në dy rrafshë, nisur nga ndarja që prof. Mandalà i bën strukturës së rrëfimit, ku hapësira ndahet në dy zona, apo dy botë, bota e brendshme, brenda mureve të kalasë dhe bota e jashtme, jashtë mureve. Është vërtetuar se edhe leksiku i përdorur është vënë në funksion të kësaj ndarjeje konceptuale, i cili ndihmon në përkufizimin e kufirit mes dy botëve. Nga hulumtimi del se Kadare përdor numër më të madh të orientalizmeve, me të cilat e

identifikon botën e jashtme. Me leksikun e ndryshëm të përdorur për t'i ndarë dy botët, Kadare bën me dije se këtu po zhvillohej luftë për jetë a vdekje në mes të dy qytetërimeve, atij perëndimor, evropian dhe atij lindor, aziatik.

Siç shihet nga shembujt e paraqitur, numri i madh i orientalizmeve që është më i pranishëm kryesisht jashta mureve të kështjellës, është më i shumtë në variantin e parë, ndërsa në variantet e mëvonshme është zvogëluar. Në variantet tjera, të mëvonshme, Kadare heq një pjesë të madhe të tyre, duke i lënë kryesisht emrat e përveçëm, ata të ushtarakëve si dhe tek-tuk ndonjë fjalë në situatat ku rrethuesit dialogojnë me njëri-tjetrin. Është treguar se, të njëjtin fat e kanë pasur edhe fjalët ndërkombëtare, të cilat shpesh janë zëvendësuar nga fjalë të reja të krijuara nga vet Kadare. Mund të ndodhë që Kadare, duke i ndryshuar e zëvendësuar fjalët orientale me ato në shqip, ka dashur ta përshtasë veprën më shumë për publikun shqiptar të kohës.

Për dallim nga versionin e parë “Kështjella” (1970), në versionin e mëvonshëm që e kemi marrë për analizë në këtë punim “Rrethimi” (2008), siç është parë nga shembujt e dhënë, heqja në masë të madhe e diskursit oriental të “Rrethimi”, ka bërë që të zbehet dallimi mes dy botëve të përmendura, por autori e shton një frymë më të theksuar të krishterë në hapësirën e brendshme që e bën më të qartë dallimin mes qytetërimeve që ishin në luftë, pra atij perëndimor të krishterë dhe atij lindor islamik. Mungesa e kësaj fryme të “Kështjella” mund të shpjegohet si pasojë e sistemit kufizues të regjimit socialist dhe prania të ribotimet tjera si pjesë e frymës pas tij.

Nga “Kështjella” që ishte botimi i parë, e me të cilën autori aso kohe, në përvjetorin e vdekjes së Gjergj Kastriotit, e fitoi çmimin për veprën më të mirë, Kadare bëri plotësime e ndryshime edhe në versionet mes këtyre dyjave që i kemi pasur si qëllim t'i trajtojmë këtë herë. Te versionet e radhës Kadare bën ndryshime të tjera, si p.sh. në diskursin erotik. Ky diskurs, prezent vetëm të “Kashecët e shiut” ribotim, apo variant i veprës, i botuar në vitin 1997. Në ribotimet e mëvonshme të kësaj vepre, këtë diskurs erotik, që vërehet vetëm në hapësirën e jashtme e aty vetëm në përshkrimin e haremit të pashait, autori e heq fare në variantet e veprës që pasojnë më vonë.

Krejt në fund mund të themi se, Kadare, siç u theksua tashmë, përmes përdorimit ose jo të termave oriental ka bërë një përzgjedhje dhe organizim të qëllimshëm të elementeve tekstuale për ta dhënë një mesazh të caktuar, ose për të vënë në funksion të tekstit të tij atë që njihet si *framing*, siç e quajnë studiuesit Lakoff (2008) e Bal (2017). Meqenëse *frames* mund të përdoren për të theksuar aspekte të caktuara të një teksti dhe për t'i zbehur ose hequr të tjerat, ato mund të përdoren për ta krijuar

një këndvështrim ose interpretim të veçantë të përmbajtjes. *Framing* nuk është asnjëherë neutral apo objektiv, por ndikohet nga faktorë kulturorë, socialë dhe politikë. Siç u vërtetua nga kjo analizë, Kadare, duke përdorur *frames* të ndryshme ka nxitur kuptime dhe interpretime të ndryshme të së njëjtës përmbajtje. Sepse, edhe sipas shkencës kognitive, mendimet tona bazohen në *frames* dhe jo në fakte. Meqë *frames* janë baza e të kuptuarit tonë, përzgjedhja e tyre ka implikime të rëndësishme në mënyrën se si ne kuptojmë dhe reagojmë ndaj teksteve, imazheve ose ngjarjeve. Gjuha fiton fuqi sepse ‘kornizohet’ përmes metaforave, narrativave a emocioneve dhe e ka fuqinë mbi publikun, sepse është pjesë e pavetëdijes. Pra, sipas Lakoff (2009), ato janë gjithnjë në veprim, edhe pse ne nuk jemi të vetëdijshëm. Gjithësesi, sipas Chilton (2004), ndikimi i *frames* është krejtësisht individual, meqë ato janë të bazuara në përvojën tonë dhe aparatin kognitiv. Kadare, përmes gjuhës dhe diskursit oriental të përdorur në hapësirën e jashtme të “Kështjella” (1970), ose heqjes së tij të “Rrethimi” (2008) e shtimit të atij të krishterë në hapësirën e brendshme, arrin ta thellojë dallimin apo ndryshimin mes këtyre ‘dy botëve’.

BIBLIOGRAFIA

1. Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Grup autorësh nga Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (1980): Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, Tiranë.
2. BAL, M. (2017): *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, Fourth Edition, University of Toronto Press.
3. CHILTON, P. (2004). *Analysing Political Discourse - Theory and Practice*-Routledge.
4. ÇAUSHI, Tefik (1995): Kadare – Fjalor i personazheve, Tiranë.
5. ÇAUSHI, Tefik/ SHKURTAJ, Prof. Dr. Gjovalin (2004): Kadareja dhe fjala shqipe, Tiranë.
6. DIZDARI, Tahir. N.: Fjalor i orientalizmeve në gjuhën shqipe, Tiranë.
7. ELEZI, Mehmet (2006): Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë.
8. IDRIZI, I. Source: Southeast-Studies (Südost-Forschungen), issue: 69/70/2010/2011, pages: 252-283, on www.cceol.com
9. ISER, W. (1972). *Der implizite Leser*. München: Wilhelm Fink.
10. JAUß, H. R. (1987). *Die Theorie der Rezeption, Rückschau auf ihre unerkannte Vorgeschichte* (Konstanzer Universitätsreden). Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
11. KADARE, Ismail (1970). *Kështjella*, Tiranë.
12. KADARE, Ismail (2008). *Rrethimi*, Tiranë.
13. KADARE, Ismail (2015). *Kështjella (Rrethimi)*, Tiranë.
14. LAKOFF, G. (2008). *The neural theory of metaphor in Cambridge*

- handbook of metaphor and thought*. ed. R. W. Gibbs (Cambridge, UK: Cambridge University Press), 17–38.